

УДК 342.71/. 73+342.4 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.24>

КОНСТИТУЦІЙНІ МЕТАМОРФОЗИ: АНАЛІЗ ПРОЦЕДУР ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ОСНОВНОГО ЗАКОНУ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Медвідь А.Б.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави і права,**директор науково-практичного центру дослідження та захисту конституційних прав особи,
Львівський торговельно-економічний університет,*

ORCID: 0000-0001-9044-6505

e-mail: andrew.medvid.0107@gmail.com

Медвідь А.Б. Конституційні метаморфози: аналіз процедур внесення змін до Основного Закону у контексті глобальних трансформацій.

Стаття присвячена дослідженню конституційних метаморфоз у контексті глобальних трансформацій, зокрема аналізу процедур внесення змін до основного закону в різних країнах світу. Модифікації в сучасних геополітичних, економічних та соціокультурних умовах викликали необхідність перегляду та адаптації конституційних норм з метою приведення останніх до вимог сучасних викликів та реалій.

Наукова стаття розглядає різноманітні підходи до правового механізму внесення змін до конституцій в країнах з різноманітними юридичними традиціями та політичними системами. Автором проводиться порівняльний аналіз таких процедур, звертається увага на законодавчі ініціативи, роль парламенту, участь громадянського суспільства та інші аспекти.

Зазначено, що ключовими аспектами модифікації конституцій є наступні питання: а) правомірність основ і суб'єктів, які ініціюють процес конституційної реформи та мають повноваження вносити зміни до конституції; б) зміст конституційних змін і поріг, за яким внесення змін до конституції вносить трансформації в її принципи та суть; в) характеристики юридичних механізмів і процедур (моделей) внесення змін до конституцій, які, з одного боку, гарантують легітимність оновлених конституцій, а з іншого – слугують юридичним бар'єром перед «конституційним екстремізмом», тобто необґрунтованими та небезпечними для індивіда, суспільства та держави конституційними трансформаціями.

Наголошено, що у контексті конституційних метаморфоз слід розмежовувати такі форми трансформації конституцій: а) внесення змін до основних законів; б) внесення доповнень до конституцій; в) зміна конституцій.

Встановлено, що конституційні метаморфози у контексті глобальних трансформацій вказують на радикальні зміни та перетворення в консти-

туційному ладі різних країн або навіть на світовому рівні, зокрема: глобалізація конституційних норм; розширення каталогу прав та свобод; зміни у системі владного механізму; екологічна конституційна охорона; конституційна інновація; глобальні конституційні стандарти.

Ключові слова: конституційні метаморфози, Основний Закон, конституційний процес, внесення змін до конституції, конституційний контроль, Конституція України, Конституційний Суд України, судова система України.

Medvid A.B. Constitutional metamorphosis: analysis of amendment procedures to the Basic Law in the context of global transformations.

The article is devoted to the study of constitutional metamorphoses in the context of global transformations, in particular the analysis of the procedures for introducing changes to the basic law in different countries of the world. Modifications in modern geopolitical, economic and socio-cultural conditions caused the need to revise and adapt constitutional norms in order to bring the latter to the requirements of modern challenges and realities.

The scientific article examines various approaches to the legal mechanism of amending constitutions in countries with various legal traditions and political systems. The author conducts a comparative analysis of such procedures, paying attention to legislative initiatives, the role of parliament, the participation of civil society and other aspects.

It has been shown that the key aspects of the modification of constitutions are the following issues: a) legitimacy of foundations and subjects that initiate the process of constitutional reform and have the authority to make changes to the constitution; b) the content of constitutional changes and the threshold at which amendments to the constitution introduce transformations into its principles and essence; c) characteristics of legal mechanisms and procedures (models) for amending constitutions, which, on the one hand, guarantee the legitimacy of updated constitutions, and on

the other hand, serve as a legal barrier against "constitutional extremism", that is, unfounded and dangerous for the individual, society and states by constitutional transformations.

It is emphasized that in the context of constitutional metamorphoses, the following forms of transformation of constitutions should be distinguished: a) amendments to basic laws; b) introduction of amendments to the constitutions; c) change of constitutions.

It has been established that constitutional metamorphoses in the context of global transformations indicate radical changes and transformations in the constitutional system of various countries or even at the world level, in particular: globalization of constitutional norms; expansion of the catalog of rights and freedoms; changes in the system of the power mechanism; ecological constitutional protection; constitutional innovation; global constitutional standards.

Key words: constitutional metamorphoses, the Basic Law, the constitutional process, amendments to the constitution, constitutional control, the Constitution of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine, the judicial system of Ukraine.

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобальних трансформацій конституційні метаморфози, зокрема процедури внесення змін до Основного Закону, виявляються ключовим елементом адаптації правових систем до нових соціокультурних, економічних та політичних викликів. Зміни у світовому порядку, такі як пандемія, глобальні військові конфлікти, кліматичні зміни та технологічний розвиток, ставлять під сумнів ефективність традиційних конституційних норм і вимагають серйозного перегляду процесів їх модифікації.

Актуальність даної проблеми визначається необхідністю адаптації конституційних основ до викликів сучасності, яка характеризується стрімкими змінами в глобальному політичному та соціальному ландшафті. Розгляд та аналіз процедур внесення змін до конституцій в умовах глобальних трансформацій є надзвичайно важливим завданням для забезпечення ефективного функціонування правових систем та збереження їх легітимності в епоху нестабільності та невизначеності.

Однією з центральних проблем є розгляд низки підходів до процедур внесення змін до конституцій в різних країнах та їх вплив на забезпечення стабільності та демократичного розвитку. Ключовою точкою вивчення є те, наскільки ефективно різні механізми відповідають сучасним викликам, чи сприяють вони розвитку громадянського суспільства та забезпеченню прозорості та участі громадян у процесі конституційних змін.

Отже, враховуючи динаміку геополітичних, економічних та соціокультурних змін у сучасному світі, актуальність та значущість аналізу конституційних метаморфоз у контексті глобальних трансформацій набуває пріоритетного характеру для забезпечення стабільності та легітимності конституційних основ правових систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Підкреслимо, що проблематика модернізації конституційного законодавства є предметом досліджень низки вчених-конституціоналістів. Зокрема, важливу роль у дослідженні правової природи механізму внесення змін до конституції зіграли праці: М. Баймуратова, Л. Байрачної, М. Баглая, О. Батанова, Н. Вітрук, А. Георгіци, Д. Белова, М. Белової, А. Заяця, Р. Калюжного, М. Кельмана, М. Козюбри, І. Колодія, Т. Кравченко, В. Лазарева, М. Марченко, Л. Наливайка, Н. Пархоменко, В. Погорілка, З. Погорелової, С. Різника, П. Стецюка, В. Тація, М. Тесленка, Ю. Тодики, В. Тихого, О. Фрицького, М. Цвіка, В. Шаповала, С. Шевчука, Ю. Шемшученка та інших.

Постановка завдання. За основу даного наукового дослідження вбачаємо системний аналіз конституційних метаморфоз у контексті глобальних трансформацій, зосереджуючись на процедурах внесення змін до Основного Закону в різних країнах світу. Дослідження спрямоване на вивчення ефективності конституційних механізмів у новому геополітичному та соціокультурному середовищі, враховуючи вплив глобальних викликів та роль громадянського суспільства у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституції не є статичними. Не можна відкидати той факт, що суспільство розвивається, змінюється та адаптується до нових реалій, включаючи соціальні, економічні, культурні та технологічні трансформації. Відтак, самі конституції змушені зазнавати трансформацій задля забезпечення своєї актуальності. Процес внесення змін до конституції, який обумовлює регламент для можливих змін, є невід'ємною частиною будь-якої конституційної системи.

Разом з тим, підкреслимо, що значущість цих процесів та їхній вплив на конституції часто недооцінюються вченими, політиками та громадянами. Хоча, може здаватися, що процедури внесення змін є винятковими випадками, вони насправді суттєво впливають на сталість конституційного порядку. Ці процедури не лише формують правове поле для прийняття поправок, але також слугують індикатором того, чи відбуваються конституційні зміни поза формальним процесом внесення змін, такими, наприклад, як судові тлумачення. Відтак, процедури внесення змін пов'язані з конституційною стабільністю нації та визначають міру дотримання принципів та інститутів конституції.

Перш ніж, перейти безпосередньо до розкриття предмету дослідження, обґрунтуємо понятійно-категоріальний апарат, оперувати яким ми будемо в процесі дослідження, а саме: «конституція», «конституційний процес», «конституційні метаморфози», «поправка».

Термін «конституція» доволі часто представляють у вигляді такої правової категорії, як «основний закон». Карл Шміт в 1928 році детально проаналізував поняття «основний закон» («Basic Law, Basic Norm або Lex Fundamentalis» – у німецькому оригіналі «Grundgesetz»). Він окреслив різноманітні трактування цього терміну, вказуючи на наступні важливі аспекти:

- у широкому розумінні, всі статuti чи угоди, які мали політичне значення для впливових осіб чи груп, вважалися основними законами. Наприклад, угоди між німецькими маєтками та кайзером отримували назву «leges fundamentales»;

- основний закон розглядався як абсолютно непорушна норма, яку неможливо змінити чи порушити іншими нормами;

- інше трактування полягало в тому, що основний закон міг би бути відносно непорушною нормою, яку можна змінити за конкретних визначених умов;

- основний закон розглядався як останній уніфікований принцип політичної єдності та порядку, що виражає абсолютну концепцію конституції;

- в іншому вимірі, основний закон представляв собою кожен окремий принцип державної організації, такий як основні права, поділ влади чи монархічний принцип;

- основний закон також розглядався як остання норма для системи нормативних приписів, зокрема, вказував на його нормативний характер та роль в основному законі;

- ще однією інтерпретацією було розуміння основного закону як будь-якого організаційного регламенту юрисдикції та процедур політично найважливішої діяльності держави, включаючи встановлення прав федерації та інші аспекти;

- основний закон також трактувався як будь-яке обмеження державної влади чи діяльності за допомогою нормативних рамок;

- кінцевим аспектом стало тлумачення основного закону як конституції в позитивному сенсі, що підкреслювало його політичний характер та сутність як політичного рішення [1, с. 90].

Принагідно підкреслити, що на даний час чинна Конституція Німеччини має офіційну назву, саме – Основний закон для Федеративної Республіки Німеччина. Хоча, назва «Основний закон» мала на меті виразити його тимчасовий характер, однак, вже з самого початку Основний Закон завжди містив усі риси конституції та ефективно функціонував як єдиний акт понад 60 років [2].

Так, за В. Шаповалом не можна заперечувати той факт, що будь-яка конституція відіграє значущу роль у суспільному регулюванні і відтак, у цьому контексті, вона повинна розглядатися як основний правовий документ суспільства. Однак, навіть у випадку найбільш соціалізованих конституцій, вони перш за все є основними законами країни. Ті положення, які спрямовані на суспільство, сформульовані загальним чином і здаються фрагментарними, зазвичай відображають взаємодію між суспільством та державою. Визначення конституції як основного закону держави не передбачає заміщення державою соціуму та поглиблення суспільного існування. Навпаки, це підтверджує характер громадянського суспільства, де суспільство та кожен індивід захищені від всебічного втручання держави, а сама держава є складовою частиною політичної системи суспільства та не абсорбує всі його сутнісні аспекти [3].

Таким чином, підкреслимо, що за загальним правилом, під «конституцією» слід розуміти основний правовий документ держави, який передбачає засадничі принципи організації, функціонування та взаємодії її інститутів. Документ містить основні права та обов'язки громадян, встановлює принципи поділу влади, визначає порядок ухвалення законів та забезпечує захист основних цінностей суспільства. Конституція є визначальним юридичним документом, що формує конституційний лад держави та її політичну систему.

Так, в рамках даної наукової статті термін «конституційні метаморфози» згаданий не просто, позаяк, останній спеціалізується характерною важливістю та глибиною трансформацій, які можуть стосуватися основних принципів, структур та цінностей, закладених в конституційному документі. Таким чином, даний термін ми можемо викласти у такій інтерпретації, як, системні та суттєві зміни в конституційному ладі держави, що передбачають перегляд та трансформацію основних принципів, інститутів та норм, визначених у основному законі. Конституційні метаморфози, зокрема, використовуються для опису процесу, під час якого відбувається суттєва еволюція або ревізія конституційних положень, що може виникнути через політичні, соціальні, економічні чи культурні трансформації в суспільстві. Конституційні метаморфози можуть включати в себе зміни в тексті конституції, перегляд процедур внесення змін, а також переосмислення конституційних цінностей, архітектури влади та ролі різних інститутів.

Повертаючись до предметної області нашого дослідження, зазначимо, що П. Шляхтун охарактеризовував конституційний процес як двоаспектний: перш за все, процес, який включає в себе розробку, обговорення та прийняття консти-

туції; а також – діяльність конституційних судів та квазісудових органів конституційного контролю у розгляді та вирішенні конституційно-правових спорів і справ про конституційні правопорушення [4]. І. Куненко, проводячи глибокий аналіз терміно-поняття «конституційний процес» у своїх наукових працях, окреслює останній як законодавчу діяльність, що здійснюється органами державної влади, громадянами або уповноваженими органами чи суб'єктами з метою створення, прийняття та введення в дію Конституції, а також внесення змін до конституційного закону [5]. С. Ківалов, аналізуючи особливості конституційного процесу в Україні, зосереджує увагу на функціонально-прикладному аспекті конституційного процесу, зокрема на діяльнісних характеристиках Конституційного Суду України [6].

Як справедливо підкреслюють Д.М. Белов та М.В. Белова, на даному етапі, можна виділити кілька загальних рис, які характеризують процедуру внесення змін до конституції, зокрема:

1) ініціаторами конституційного перегляду, як правило, виступають ті ж суб'єкти, що і в звичайному законодавчому процесі (депутати, глава держави тощо). Так, відповідно до статті 89 Конституції Французької Республіки, право ініціювати внесення змін до основного закону держави належить Президентові республіки. Він діє на підставі пропозицій прем'єр-міністра та членів парламенту [7]. Конституція Швейцарської Конфедерації уповноважує громадян (якщо маєть підтримку не менше, ніж 100 000 громадян), Федеральні збори, Національну раду та Раду кантонів правом законодавчої ініціативи. Федеральні збори, Національна рада та Рада кантонів розглядають повний перегляд основного закону, який може бути запропонований громадянами держави в особі не менше, ніж 100 000 осіб [8]. Так, Конституція Сполучених Штатів Америки відзначається тим, що право вносити зміни до Основного Закону може належати не лише Конгресу, якщо дві третини членів обох палат вважають це за необхідне. Також передбачено, що Конституційний Конвент (своєрідні установчі збори, що були утворені в 1787 році та займались питанням формування тексту конституції), може скликати Конвент для внесення змін до федеральної конституції на вимогу не менше, ніж двох третин штатів [9].

2) процес конституційного перегляду можна розділити на два етапи: прийняття поправок парламентом і їх ратифікацію;

3) процедура розгляду проєкту конституційних поправок, як правило, більш складна, ніж для звичайного законопроєкту, і вимагає підвищених вимог до більшості голосів для затвердження;

4) для підготовки конституційних поправок іноді утворюються спеціальні органи;

5) у більшості країн у процедурі зміни конституції обов'язково бере участь глава держави, який, як правило, промульгує поправки;

6) деякі конституції передбачають більш складний порядок для повної конституційної реформи порівняно з частковою [10].

Звертаючись, безпосередньо до існуючої практики, відмітимо, що ключовими аспектами модифікації конституцій є наступні питання: а) правомірність основ і суб'єктів, які ініціюють процес конституційної реформи та мають повноваження вносити зміни до конституції; б) зміст конституційних змін і поріг, за яким внесення змін до конституції вносить трансформації в її принципи та суть; в) характеристики юридичних механізмів і процедур (моделей) внесення змін до конституцій, які, з одного боку, гарантують легітимність оновлених конституцій, а з іншого - слугують юридичним бар'єром перед «конституційним екстремізмом», тобто необґрунтованими та небезпечними для індивіда, суспільства та держави конституційними трансформаціями.

Так, у контексті конституційних метаморфоз слід розмежовувати такі форми трансформації конституцій: а) внесення змін до основних законів; б) внесення доповнень до конституцій; в) зміна конституцій.

Що стосується зміни конституцій, варто підкреслити, що така форма використовується досить рідко, основною винятковою ситуацією є переосмислення республік (наприклад, у Франції та інших країнах). А. Есмен висловлював думку, що: «...писані конституції, які є законом, і навіть законом, який вважається вищим і практично непорушним, можуть бути скасовані лише новою конституційною ухвалою, представленою у відповідній формі. Зазначене є послідовним наслідком принципів французького права, згідно з яким навіть бездіяльність конкретного закону протягом тривалого часу не може позбавити його юридичної сили. Тим часом в Франції існувало неписане правило, що внаслідок революційної перемоги (народного повстання чи державного перевороту) попередня конституція миттєво втрачає свою чинність...». Слідуючи концепції В.Л. Федоренка, зміни в конституціях, такі як скасування чинної конституції та одночасне або послідовне прийняття нової, зазвичай відбуваються під час зміни конституційного ладу, зокрема, внаслідок революційних подій, оголошення незалежності від метрополії або внаслідок розпаду імперії та формування нових незалежних держав, в процесі конституційної реформи за участю парламенту [11].

Так, у 1996 році Верховна Рада України прийняла Конституцію, представляючи її в ім'я українського народу, яка стала однією з нових європейських конституцій. Творці цього документа вра-

хували не лише національні традиції утворення держави та правотворення, але й досягнення європейської та американської політико-правової думки щодо державної влади, гарантій та захисту конституцій, які обумовлюються відповідним інститутом конституційного права.

Так, охарактеризовуючи нормативне наповнення Основного Закону України можна спостерігати позицію законодавця щодо класифікації конституційних метаморфоз на три великі групи, а саме:

Перша група включає норми (конституційні положення, принципи), які взагалі не підлягають зміні.

Друга група визначає норми, які можуть бути змінені в ході ускладненої парламентської процедури, залучаючи додатковий інструмент – референдум.

Третя група включає норми, які також можуть змінюватися в рамках ускладненої парламентської процедури [12].

Наприкінці 1997 року теоретик глобалізації Саскія Сассен, ґрунтуючись на своїй участі у Всесвітньому економічному форумі у Давосі, Швейцарія (1990 рр.), повідомив про зміну політичного акценту серед лідерів корпоративного капіталу. Сассен зазначив, що учасники Давосу раніше наголошували на «ринку» як центрі реформаторських зусиль у всьому світі. Тепер виникла проблема зміцнення проекту «глобального економічного управління» з більш свідомим наголосом на активному формуванні та зміцненні держави для забезпечення більш стабільного політичного середовища для капіталу. Занепокоєння учасників Давосу також було відображено у Звіті про глобальний розвиток Світового банку (1997), документі, який багато в чому є прикладом проекту створення конституції для глобального капіталізму. І нарешті, загальний характер цього проекту відображено в коментарі Ренато Руджеро, генерального директора Світової організації торгівлі, який заявив, що «ми пишемо конституцію єдиної глобальної економіки» [13].

Таким чином, виникає цілком обґрунтоване питання, як новий конституціоналізм пов'язаний із розширенням капіталістичних ринків і вільного підприємництва? З точки зору власників капіталу, його свободи – наприклад, свобода придбання, обміну або переміщення прав власності, вимагають не тільки конституційних гарантій проти експропріації, але й накладення, внутрішніх і зовнішніх, обов'язкових обмежень на макроекономічні, торгові, інвестиційні та промислові політики. Наприклад, девальвація чи інфляція можуть вплинути на капітальну вартість активу чи інвестицій; державні промислові стратегії можуть означати, що вітчизняний капітал отримує преференційний режим порівняно з іноземним; національні закони можуть мати такий же ефект.

Отже, новий конституціоналізм передбачає більше, ніж просто «закріплення» форм ринкової дисципліни. Він охоплює три широкі набори взаємопов'язаних обмежень та заходів, зокрема:

1. *Заходи з реконфігурації державних апаратів*, тобто обов'язок останніх працювати в контексті більшої ринкової дисципліни. Ключовим може бути нововведення щодо національних і міжнародних конституційних обмежень у сфері економічної політики, а також те, як це пов'язано з переорієнтацією цілей і практики урядових установ відповідно до ідеології «найкращої практики», проголошеної міжнародними фінансовими установами та аналітичними центрами, такими як ОЕСР. Таким чином, тут задіяні два набори заходів, що збігаються:

- *конституційні заходи*. Національні конституційні зміни у фундаментальному розумінні сенсу вищої основи законів політичної асоціації, особливо щодо незалежності судової влади та перегляду, а також розуміння та захисту прав власності – як соціальної, так і приватної. Тут найяскравішим прикладом є нові конституції, створені в країнах колишнього Східного блоку після краху комуністичного правління (наприклад, зміни до Конституції Мексики 1917 року в очікуванні підписання NAFTA; вплив NAFTA на канадську систему; вплив двосторонніх інвестиційних угод на конституційні положення, наприклад, конституцію Південної Африки після апартеїду [14].

- *інституційні заходи*. Інституційні та правові інновації, які надають не тільки права входу та заснування капіталу в іноземних юрисдикціях, тобто на нових ринках і територіях, але й надають можливості виходу. Ці заходи включають двосторонні інвестиційні угоди, регіональні угоди, такі як NAFTA, і глобальні угоди, такі як ті, що пов'язані зі Світовою організацією торгівлі. (до прикладу, канадський уряд на початку 1990-х років запровадив схему надання громадянства інвесторам, які принесли в країну інвестиційні кошти на суму 400 000 канадських доларів) [15].

2. *Заходи з побудови та розширення ліберальних капіталістичних ринків*, засновані на роздвоєнні політичного та економічного, а також держави та громадянського суспільства, наприклад, лібералізація ринків капіталу, товарів і праці в мікроекономічній політиці, таким чином, щоб розширити комерціалізацію землі, праці та грошей. Усе вищезазначене вимагає як умови свого існування особливої ліберальної структури, верховенства права та сильної інституціоналізації прав приватної власності – елементів, які є центральними для нового конституціоналізму [16].

3. *Заходи для вирішення дислокацій і протиріч, породжених дисциплінарним неолібералізмом*. Оскільки глобальний конституціо-

налізм вимагає демонтажу певних типів захисту для промисловості, сільського господарства та робітників, йому опираються. Таким чином, це вимагає легітимації, а також компенсаційних заходів для запобігання соціальної атомізації та обмеження деяких політичних наслідків посиленої експлуатації людей і природи. Іншими словами, політика неоліберальної глобалізації передбачає діалектику між зміцненням/дисциплінуванням держави (через новий конституціоналізм) з метою посилення влади капіталу, водночас намагаючись розширити соціальну основу підтримки держави, шляхом включення опозиції (наприклад, прийняття аргументів із феміністичних і постмодерністських дискурсів розширення можливостей і пов'язування їх із матеріальними поступками) [17].

Висновки. Таким чином, конституційні метаморфози у контексті глобальних трансформацій вказують на радикальні зміни та перетворення в конституційному ладі різних країн або навіть на світовому рівні, зокрема:

- *глобалізація конституційних норм.* Зміни в сучасному світі можуть призводити до адаптації конституційних документів під впливом глобальних факторів, таких як міжнародні угоди, глобальні технологічні виклики, інтеграційні процеси тощо.

- *розширення каталогу прав та свобод.* Конституційні метаморфози можуть включати розширення прав та свобод громадян з метою відповідності сучасним соціокультурним реаліям та вимогам прав людини.

- *зміни у системі владного механізму.* Впровадження нових форм управління, перегляд структури влади, розподіл компетенцій між різними гілками влади – усе це може бути частиною конституційних метаморфоз.

- *екологічна конституційна охорона:* У контексті глобальних змін клімату можуть виникати конституційні метаморфози, спрямовані на захист прав на природне середовище та визнання екологічних принципів.

- *конституційна інновація.* Запровадження нових конституційних інститутів, які відповідають викликам сучасності, таких як цифрові технології, інноваційні економічні моделі тощо.

- *глобальні конституційні стандарти.* Прагнення визначити та впроваджувати глобальні стандарти в галузі прав людини та демократії може призвести до конституційних метаморфоз, орієнтованих на гармонізацію законодавства з міжнародними нормами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schmitt C. Constitutional theory. Durham : Duke University Press, 2008. 468 p.
2. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. 1949. URL: <https://www.ge->

setze-im-internet.de/gg/ (дата звернення: 01.12.2023 р.).

3. Шаповал В. Сучасний конституціоналізм. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
4. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь. 2005. 568 с.
5. Куненко І.С. Конституційний процес як вид законодавчого процесу. *Форум права*. 2013. № 4. С. 232–236.
6. Ківалов С.В. Межі та процедура конституційних перетворень в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2008. №2 (7). С. 43–47.
7. French Constitution. 1958. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958> (дата звернення: 01.12.2023 р.).
8. Federal Constitution of the Swiss Confederation. 1999. URL: <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en> (дата звернення: 01.12.2023 р.).
9. The United States Constitution. 1787. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution/full-text> (дата звернення: 01.12.2023 р.).
10. Белов Д., Белова М. Внесення змін до конституції: доктрина та практика зарубіжних країн. *Український часопис конституційного права*. № 2. 2023. С.19-25.
11. Федоренко В.Л. Внесення змін до конституції в Україні та за кордоном: поняття, моделі, суб'єкти, процедури. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 32–40.
12. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Gill S. New constitutionalism, democratisation and global political economy. *Pacifica Review*. 1998. №10(1). P. 23–38.
14. Schneiderman D. Investment Rules and New Constitutionalism: Interlinkages and Disciplinary Effects. *Consortium on Globalization, Law and Social Science*. 1997. New York University.
15. Harmes A. Institutional Investors and the reproduction of neoliberalism. *Review of International Political Economy*. 1997. № 5(1). P. 92–121.
16. Pijl K. Transnational classes and international relations. 1998. London; New York, Routledge.
17. Robinson W.I. Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention and hegemony. 1996. Cambridge, Cambridge University Press.